

Ільїна ГЕНСІЦЬКА

“КАМІННИЙ ГОСПОДАР”. Версія п’ята

У світовій літературі, зокрема в драматургії, неодноразово з’являвся привабливий у своїй непересічності образ Дон Жуана. Його вивели у своїх творах Тірсо де Моліна, Ж.-Б. Мольєр, Дж.-Г. Байрон, П. Меріме, О. Дюма, Т.-А. Гофман, О. Пушкін, О. Толстой, Б. Шоу... Цей образ змінювався, втілюючи в собі нові ідеї, думки, настрої. Кожен письменник по-новому ставив морально-етичні проблеми взаємовідносин особистості та суспільства.

Образ Дон Жуана створила й Леся Українка. “Камінного господаря” авторка вважала своєю “першою справжньою драмою”, і в листі до Агатангела Кримського сама визначила її ідею: “Ідея п’єси – перемога кам’яного кон-

ЛЕСЯ УКРАЇНКА
КАМІННИЙ ГОСПОДАР

В полоні пристрастей

сервативного принципу, втіленого в Командорі, над роздвоєною душею гордої та егоїстичної жінки – Донни Анни, а через неї і над Дон Жуаном, “лицарем свободи”.

На сцені Національного театру російської драми ім. Лесі Українки у Києві “Камінний господар” з’являвся не один раз. Уперше – в 1939 р. (режисер – К. Хохлов). Костюми та декорації вистави, створені Анатолем Петрицьким, відтворювали архітектуру, костюми, аксесуари середньовічної Іспанії (на жаль, вони пропали під час евакуації до Караганди). Як свідчать тогочасні критики, постановникам не одразу вдалося втілити задум драматурга. Неоднозначно сприйняли критики й образ Дон Жуана (Ю. Лавров). Одні вважали, що Дон Жуан-Лавров є носієм позитивних якостей, що протистоять консервативному началу. Інші ж писали про те, що Лавров не пішов помилковим шляхом ідеалізації Дон Жуана, його герой – і гультвіса, і егоїст. У грі Лаврова домінував інтелект. Дон Жуан-Лавров – це розумний, вольовий, темпераментний ідальго, енергійний, відчайдушний. Уже в першій сцені-зустрічі Донни Анни (О. Петрова) і Дон Жуана видно було, що ця вистава не про кохання цих людей, а про боротьбу їхніх ідей.

Під час роботи над драмою К. Хохлов напучував акторів: “Не бійтесь викликати ненависть до Дон Жуана. Глядач повинен... ненавидіти його – адже він зраджує й убиває свою гідність, свою свободу, своє благородство... брехня й обман... – нерозлучні супутники Дон Жуана”.

Наталія Доля – Донна Анна та Роман Трифонов – Командор у виставі “У полоні пристрастей” (“Камінний господар”) Лесі Українки, режисер – М. Резникович, Національний театр ім. Лесі Українки.

Ольга Кульчицька – Долорес у виставі “У полоні пристрасней” (“Камінний господар”) Лесі Українки, режисер – М. Резникович, Національний театр ім. Лесі Українки.

Отже, в першій сценічній редакції образ Дон Жуана не був потрактований позитивно ні режисурою, ні виконавцем.

У повосенні часи К. Хохлов уже інакше тлумачив образ Дон Жуана – вважав його прогресивною силою. Внаслідок цього у 1946 р. з’явилась друга сценічна редакція “Камінного господаря”. Постановка викликала гучний резонанс у пресі. Оскільки декорації А. Петрицького загинули під час евакуації, сценографію для другої редакції вистави створив М. Уманський. За словами Йосипа Кисельова, вони були “безперечно вражаючими... зроблені розумно, майстерно. В них чітко відчувається головна ідея твору. Камінний тягар, про який так часто говориться в п’єсі, образно переданий в оформленні”.

Роль Дон Жуана виконували по черзі два актори – Ю. Лавров та М. Белоусов. За визначенням критика В. Залеського, у грі Ю. Лаврова “... відчувалась поміркованість і не вистачало пристрасності й поетичності”. Дон Жуанові у виконанні М. Белоусова бракувало сил, одержимості ідеєю, без чого образ втратив яскравість, став тьмяним, сірим, буденним...

Критики відзначали, що нових барв набував образ Командора у виконанні М. Романова – неабиякого значення було надано пластиці. Фігура Командора здавалася сіро-кам’яною, гранітною. М. Романов відтворив не лише зовнішню виразність ролі, а й внутрішній світ свого героя, його залізну волю. Командор-Романов наполегливий у досягненні своєї мети – він діє сміливо, все підпорядковуючи своїй волі. Герой Романова водночас і пристрасний, і рішучий, і... слабкий. Його сумніви, кохання й ніжність до Анни – усе старанно приховане за кам’яною оболонкою.

Один з рецензентів так писав про гру М. Романова: “На тлі цієї кам’яної непорушності прояви почуттів були особливо несподіваними. Вони ніби виривалися крізь щілини лицарських оздоб і знову зникали”.

З таким трактуванням образу погодилися не всі критики, та всі зійшлися на тому, що роль Командора виконана на високому художньому рівні.

Менш переконливим був образ Донни Анни (М. Стрелкова). Актриса не знайшла в собі інтонацій, які б виявили

всю силу цієї гордої натури. Вона радше грайлива, наївна, а не розсудлива. М. Стрелковій забракло внутрішньої пристрасності, вогню й темпераменту.

Третю сценічну редакцію “Камінного господаря” К. Хохлов здійснив у 1952 р. Головні ролі виконували молоді актори А. Решетніков і Г. Туріцина. Вистава теж викликала чимало суперечливих відгуків. Рецензенти зауважували, що основний конфлікт з волі режисера знизився з трагічного до мелодраматичного.

Дон Жуан у виконанні А. Решетнікова був доволі веселою молодою людиною з традиційної комедії “плаща і шпаги”.

Для дебютантки Г. Туріциної роль Донни Анни була першою в її артистичному житті. Актриса зіграла її в героїко-трагедійному рішенні.

На перший план у виставі вийшов Командор у виконанні Ю. Лаврова. Актор сміливо підкреслював негативні риси свого героя, – використав для цього зовнішній акцент (худорляве, майже аскетичне обличчя, нерухомий погляд), інтонаційну виразність, голосові модуляції.

Зовнішню характеристику образу підсилювали нові деталі костюма (художник – М. Уманський). Шолом Командора прикрашала залізна рука – ніби застиглий символ клятви вірності своїй ідеї. Ю. Лавров чітко вів свою роль – створював “камінний” образ владаря з непохитно-феодалним мисленням. Він важко ступає, важко говорить, кожним кроком наче тамуючи пристрасні й поривання Донни Анни. І лише один раз Лавров-Командор виявив свою пристрасність, розкриваючи перед Анною мрії про королівську владу.

У 1971 р. в Театрі ім. Лесі Українки “Камінний господар” з’явився вчетверте – у постановці М. Соколова. На думку Ю. Бобошка, “у виставі привертає увагу художнє оформлення... М. Уманського – система обкутих темною міддю рухомих куліс, що, немов ножі, вп’ялися у площину сцени. По-різному комбінуючись, вони утворюють місця дії... Особливо ефектно виглядає інтер’єр у палаці Командора – неначе... клітка, в якій зачинено колись вільну душею Анну. Вітраж в глибині сцени, стильні костюми та меблі доповнюють атмосферу стародавньої Іспанії. Щиро живуть пристрастями своїх героїв Н. Батурина (Донна Анна), О. Голобородько (Дон Жуан), А. Решетніков (Командор), колоритні епізодичні персонажі вистави. Але більшості виконавців можна зробити закид у певній одноманітності створюваних ними характерів. Лише А. Роговцева-Долорес розкриває складну, багатогранну гаму почуттів, справжню трагедію людського духу, доносить другий план”. Командор у виконанні А. Решетнікова – імпазантна, статечна людина. Це радше позитивний персонаж, аніж негативний. Командор А. Решетнікова любить Анну, піклується про неї, намагається заради неї досягти певних привілеїв. Та поведінка Донни Анни Н. Батуриної викликає здивування, адже внутрішньо Командор привабливіший, аніж Дон Жуан О. Голобородька, – акцент змістився, знизилася ідейна гострота вистави.

Донна Анна у виконанні Н. Батуриної – красива, ставна, гордовита та самовпевнена жінка. В її спокійних

інтонаціях нема пристрасті андалузської дівчини. Це зріла жінка, яка розмовляє, виважаючи кожне слово; мета її споживачка – досягти влади заради власного благополуччя.

Нещодавно в Театрі російської драми ім. Лесі Українки з'явився ще один Дон Жуан – Дон Жуан ХХІ століття. У виставі “У полоні пристрастей” (саме така назва вистави, яку здійснив Михайло Резникович) народився новий “герой нашого часу”...

Режисерському почерку М. Резниковича притаманне начебто непоєднане поєднання вибухової пристрасності вибудованих ним мізансцен із стриманістю акторських емоцій. У “програмних” виставах М. Резниковича і зокрема у виставі “У полоні пристрастей” це постає з особливою виразністю.

Режисер трактує “Камінного господаря” з позиції сьогоднішнього дня. Головне у М. Резниковича – гостре відчуття загрози бездуховності та нівелювання одвічних моральних цінностей. Герої Лесі Українки наближені до сучасного глядача темпоритмічним існуванням, гостротою оцінок і всепроникною рефлексією.

У виконанні Віктора Сарайкіна Дон Жуан – мерзена, огидна особа. Життєва філософія героя позбавлена гідності й благородства, в її основі нема жодних ознак духовності. На відміну від Дон Жуана в “Камінному господарі” Лесі Українки, який поступово втрачає свою моральність, герой В. Сарайкіна з'являється на сцені вже без цих якостей. Дон Жуан, як наш сучасник, викликає зневагу не тому, що зраджує власну гідність і зрікається свободи. Огиду викликає нищість цієї людини, брак моралі як такої. Дон Жуан у виставі вже не “лицар свободи”, як про нього писала Леся Українка, а “лицар аморальності” – своєрідний антигерой часу.

Наталія Доля (Донна Анна) не створює образу іспанської грандеси. Вона радше божевільне дівчисько, для якого одруження – перший ретязь в ланцюжку плотських утіх, а можливо, єдина можливість позбутися “кайданів” моральної поведінки. Почуття героїні до Дон Жуана виникає як примха, породжена заздрістю до щастя подруги (бракує дівчинці романтики!). Захлинаючись своїм новим почуттям, Анна вважає його коханням, і вбивство чоловіка коханцем здається їй підтвердженням того. Анна у виставі, на відміну від Анни з п'єси, не бачить сенсу власного існування. Якщо Анна Лесі Українки – жінка, яка прагне влади, то Анна Наталі Долі навіть не розуміє, навіщо їй королівські привілеї.

Вчинки героїні виглядають незрозумілими ще й з огляду її стосунків з Командором. У виставі розвінчується віковий міф Командора (Р. Трифонов). У нашій свідомості склалося уявлення про те, що такий собі літній вояка взяв за дружину молоденьку дівчинку. І такою різницею у віці ми виправдовували якусь частку вчинків Анни. Командор Романа Трифопова несподівано ніжний і романтичний, несміливий і ніби недосвідчений у стосунках з жінками. Як особистість, він набагато привабливіший від Дон Жуана. Тому здається, що пристрасть між Анною й Дон Жуаном суперечить побутовій життєвій логіці.

Єдиною жертвою цього виру пристрастей стала Долорес (Ольга Кульчицька). Її образ у Лесі Українки найпри-

вабливіший. “У полоні пристрастей” вона викликає найбільше співчуття. Здається, що саме Долорес приховує в душі паростки справжньої іспанської жертвості. Спалахи її темпераменту виявляються у своєрідних хореографічно-пластичних елементах (хореографія Алли Рубіної).

Ці охоплені пристрасною молоді герої існують серед реанімованих мумій-персонажів другого плану. Ці “тіні людей” повторюють слова героїв, не намагаючись вплинути на події, і створюють навколо них енергетично-емоційний вакуум, існування в якому майже неможливе. Всі духовно-руйнівні події розвиваються на тлі статичних декорацій, які, мабуть, мали б створювати атмосферу середньовічної Іспанії. Масивність і гнітючість сценографічної конструкції могла б бути символом консервативності й зашкарбулості суспільства, якби не костюми (художник – Марія Левитська), що нагадують одяг сучасної, стильно одягненої молоді. Випадковими, навіть зайвими, на нашу думку, деталями оформлення вистави стали телефон, через який герої несподівано виголошують уривки своїх монологів, та мандарини, що нічого не символізують і не пояснюють... Виставу супроводжують іспанські ритми (композитори – Вікторія Шпаковська й Михайло Калманович) та звуки скрипки, голос якої, ніби голос ззовні, переслідує героїв.

Філософську концепцію камінного консерватизму, про яку писала Леся Українка, підмінено у виставі поверховим поглядом на ситуацію, а соціального аспекту зовсім немає. Слова героїні про свободу, не залежну від суспільної думки, мають інший (не такий, як у автентичному тексті) зміст, вчинки героїв акцентовані на інстинктивно-пристрасній природі людської екзистенції.

У житті кожного (часом дуже несподівано) з'являється свій “камінний господар”. Його поява змушує по-іншому глянути на власне буття.

Наталія Доля – Донна Анна та Віктор Сарайкін – Дон Жуан у виставі “У полоні пристрастей” (“Камінний господар”) Лесі Українки, режисер – М. Резникович, Національний театр ім. Лесі Українки, світлина Ірини Сомової.

